

УДК 37.015.3

С 23

Олена САРАЄВА

ДИТЯЧИЙ КОЛЕКТИВ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ

У статті на основі аналізу наукових знахідок зарубіжних і вітчизняних учених презентовано психолого-педагогічний вимір проблеми дитячого колективу. Викладено підходи психологів, педагогів та соціологів, визначено їх специфіку та контекст трактування проблеми формування дитячого колективу.

***Ключові слова:** колектив, дитячий колектив, соціальна група, соціальна спільнота.*

***Постановка проблеми.** Сучасні умови розвитку суспільства ставлять перед особистістю низку вимог: гуманістичні цінності, громадянськість, патріотизм, комунікабельність, толерантність, формування яких відбувається під час усебічного спілкування дітей один з одним, їх різнопланової діяльності (ігор, навчально-виховного процесу, суспільно-корисної праці). Особливу роль у цьому займає дитячий колектив як середовище становлення й розвитку особистості дитини, що здійснює різноманітний вплив і є основою взаємодії через колективні зв'язки.*

***Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дитячий колектив як феномен упродовж ХХ ст. викликав і викликає інтерес представників різних наук: психології (О. Залужний, Я. Коломинський, А. Петровський), педагогіки (М. Красовицький, А. Макаренко, Л. Новікова, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська). Крім того, практики освіти*

часто звертаються до окремих аспектів механізмів формування дитячого колективу. Це підтверджується наявністю значної кількості публікацій і досліджень за заявленою проблематикою.

Першочерговим завданням при вивченні проблеми дитячого колективу виступає розробка його психологічних і педагогічних основ. Тому *мета статті* полягає у визначенні психолого-педагогічного контексту проблеми дитячого колективу. Відповідно до цього завдання статті передбачають: 1) аналіз наукових напрацювань провідних учених із питань формування колективу; 2) висвітлення специфіки рецепції дитячого колективу в психології та педагогіці.

Здійснення запланованого аналізу, на нашу думку, доцільно розпочати з розгляду сутності категорії “колектив”, що виступає змістовою основою поняття “дитячий колектив”.

Сьогодні, звертаючись до лексичного значення слова колектив, варто підкреслити його латинське походження (*collectivus*) і відсутність єдиного підходу до перекладу – означає збіговисько, натовп, загальні збори, об’єднання, групу [6].

У сучасній літературі це поняття вживається у двох значеннях: широкому і більш вузькому. У першому під колективом розуміється будь-яка організована група людей, а більш вузьке трактування презентує колектив як винятково високоорганізовану групу.

Колектив є предметом вивчення науковців різних галузей знань. Так, соціологи М. Вудкок й Д. Френсис представляють колектив як соціальну спільноту, якій притаманні територія, соціальна взаємодія й стійкі зв’язки між індивідами.

У соціологічній науці існує окремий напрям соціологія колективу, що вивчає колектив як багатовимірне явище з різних позицій: як стабільну саморегулюючу соціальну систему; суб’єкт і об’єкт управління соціальними процесами на соціальному мікрорівні; суб’єкт і об’єкт формування, розвитку та регулювання соціальних відносин; суб’єкт і об’єкт формування, підтримки та розвитку колективістського способу життя [8].

Отже, у соціології колектив розглядається з позиції менеджменту в контексті проблеми взаємодії різноманітних суб’єктів управління з їх

об'єктами. Основна увага приділена вивченню такого різновиду колективу як трудовий з метою успішного здійснення соціального управління трудовими колективами, оскільки від психологічного клімату в ньому залежить благополуччя і працездатність його членів.

Соціологічні дослідження доводять, що роль колективу в діяльності організації визначається ступенем узгодженості колективних й організаційних інтересів, а основне завдання керівника полягає в систематичному виявленні й розвитку спільної діяльності.

Проведений аналіз проблеми колективу в контексті соціологічної науки показав, що детальну розробку отримали питання пов'язані з управлінням трудовими ресурсами та організаціями, визначення сутності поняття трудовий колектив.

У вітчизняній психологічній науці різні аспекти діяльності колективу вивчали В. Бехтерев, Л. Виготський, О. Залужний, Я. Коломінський, А. Петровський, Д. Ельконін та ін.

Але доцільно зауважити, що всі названі психологи пояснювали феномен колективу (як і інших типів колективу) як соціально-психологічного явища шляхом інтерпретації поняття “соціальна група”.

До експериментального вивчення різних аспектів груп зверталися зарубіжні психологи Ф. Олпорт (США), В. Меде (Німеччина), К. Левін (США). Результати їх емпіричних досліджень збагатили світову науку і відомі сьогодні як теорія групової поведінки, ідея двовимірного розгляду групового процесу, напрям “групової динаміки”.

Сьогодні у вивченні феноменів малих груп виокремлюють різні підходи, що дають змогу трактувати їх різноманіття, серед основних: діяльнісний, соціометричний, параметричний і організаційно-управлінський.

Психологи за критерієм взаємодії визначають соціальні (наявна взаємодія) і несоціальні (взаємодія відсутня) групи. З точки зору предмета нашого дослідження становлять інтерес соціальні групи. У науково-довідковій літературі це поняття трактується як “сукупність людей (індивідів) (від двох і більше), які мають загальну соціальну ознаку, що взаємодіють на основі неформальних або формальних

зв'язків і виконують необхідну для суспільства функцію в загальній структурі суспільного розподілу праці і діяльності" [2, 205].

Виходячи з таких теоретичних підходів, учені вважають поняття "соціальна група" вихідним щодо понять "клас", "колектив", "нація".

Соціальні групи психологи класифікують на основі таких критеріїв:

- за кількістю індивідів (малі – великі);
- за характером внутрішньої структури (первинні – вторинні);
- за рівнем згуртованості;
- за ступенем взаємодії (зовнішні – внутрішні);
- за завданнями, які ставлять перед собою (формальні – неформальні);
- за культурологічними ознаками (маргінальні) [2].

Отже, психологічний контекст досліджень колективу дає змогу віднести його до малих соціальних груп і визначити як первинне формальне об'єднання.

У педагогіці теорія колективу розроблена А. Макаренком. Також значний внесок у вивчення цієї проблеми зробили В. Сухомлинський, Т. Коннікова та ін.

Сьогодні колектив сприймається як соціальна спільність людей, об'єднана на основі суспільно значущих цілей, спільних ціннісних орієнтацій, спільної діяльності і спілкування [6, 122]. Виходячи з цього, дієвому колективу властиві взаємозалежні ознаки: єдність мети, певна організація спільної роботи. Вони ж належать і до дитячого колективу, істотно відрізняючи його від дружньої компанії. Крім того, від колективу дорослих дитячий відрізняється і тим, що перебуває під керівництвом педагогів.

У педагогічній дійсності існують такі види колективів:

- виховний – "складається з двох взаємопов'язаних, відносно самостійних колективів – вихованців і вихователів" [6, 122];
- педагогічний – "об'єднання педагогів навчально-виховного закладу, що має єдині цілі навчально-виховної роботи, додержує єдиних вимог до учнів, єдиної методики виховання, єдиного стилю, тону й підходу до дітей" [5, 255];

- учнівський – “таке об’єднання учнів, життєдіяльність якого визначається цілями й завданнями, що впливають із потреб суспільного, колективного та індивідуального розвитку, в якому функціонує самоврядування, а стосунки між учнями (ділові і особисті) є гуманними, характеризуються взаємною повагою і відповідальністю, спільним прагненням до загального успіху” [1, 171];

- дитячий – “група дітей, об’єднана спільною цілеспрямованою діяльністю і загальною організацією цієї діяльності” [5, 255].

Педагоги, вивчаючи проблему взаємодії та взаємовпливу особистості й колективу, виділяють три моделі розвитку відносин між ними:

- 1) конформізм – передбачає підкорення особистості колективу;
- 2) гармонія відносин – за умови оптимального врахування потреб колективу й особистості;
- 3) нонконформізм – включає підкорення потреб та інтересів колективу особистості.

Кожна модель передбачає різну стратегію розвитку взаємовідносин особистості й колективу, що детально представлені у педагогічній літературі.

В історії педагогічної думки та шкільної освіти в різні часи переважала одна з окреслених моделей, що пояснюється метою виховного процесу та суспільним ладом у державі. Так, у радянській системі освіти панувала конформістська модель взаємодії: було встановлено пріоритет суспільного над особистим, характерним виступало примушення через колектив, розгляд особистості як засобу досягнення суспільних цілей. З кінця ХХ ст. у зв’язку з проникненням гуманістичних, особистісно-орієнтованих і демократичних тенденцій встановлюються нонконформістські відносини, що часто навіть передбачають протиставлення інтересів особистості й колективу, готовність індивіда відстоювати власну позицію.

Отже, у педагогічній науці вивчення колективу пов’язують з організацією й здійсненням навчально-виховного процесу, безпосередньою діяльністю його суб’єктів.

Проведений аналіз сутності категорії “колектив” підтвердив її складність і різноплановість трактування. Феномен колективу

перебуває в межах наукового дискурсу мистецтвознавчих наук, педагогіки, психології, соціології. Залежно від цього виокремлюють різні типи колективів: авторський, дитячий, колектив-наставник, педагогічний, спортивний, трудовий та ін.

У контексті нашого дослідження окремої уваги заслуговує дитячий колектив, що, як підтвердило попереднє дослідження, є предметом вивчення педагогів і психологів.

У сучасній довідковій літературі дитячий колектив трактується як "група дітей, об'єднаних спільною метою, близькими мотивами спільної діяльності і узгодженістю дії" [2, 204]. Учені сходяться на думці, що високий рівень соціально-психологічної зрілості групи дітей перетворює її в дитячий колектив, що виконує такі функції: виховну, організаційну, регулятивну, стимулюючу, консолідаційну.

Дитячий колектив – це динамічна система, оскільки постійно у ньому стрімко змінюється як колектив загалом, так і кожна дитина зокрема. Зміни дитячого колективу не є стихійним процесом, тому що відбуваються за цілеспрямованого впливу педагогів, які добирають методично доцільні форми, методи, прийоми та засоби, які сприяють розв'язанню актуальних виховних завдань і є ефективними при здійсненні виховного впливу як на весь дитячий колектив, так і на кожного вихованця індивідуально. А тому основне завдання педагога полягає в сприянні соціалізації дитини, засвоєнні нею цінностей людської культури, норм і правил поведінки в суспільстві. Проте складність його розв'язання зосереджується в необхідності водночас зберегти й розвинути індивідуальні риси, здібності, допомогти вихованцеві особистісно розкритися в індивідуальному стилі діяльності й поведінки.

Індивідуальність дитини формується у процесі її різнобічної діяльності, в яку включені дитячі колективи різних типів. У сучасній науці існує значна кількість типологій дитячих колективів. На нашу думку, доцільною є та, що спирається на такі критерії:

- за віком (колектив дошкільнят, колектив молодших школярів, підлітковий колектив, юнацький колектив);

- за сферою спільної діяльності (колектив учнів класу, колектив гуртківців, колектив дітей табору);
- за тривалістю (тимчасовий, постійний).

Отже, у педагогічній дійсності діють колективи різних типів і рівнів організації, надаючи дітям можливість набуття досвіду колективної діяльності. У досвіді такої діяльності у дітей формуються емпатія, товариськість, відповідальність, дисциплінованість, громадянські якості. Педагог при цьому має можливість продемонструвати дітям способи прийняття спільних рішень, співробітництва й взаємодопомоги у спільній діяльності, а вони можуть засвоїти окремі моделі поведінки в дитячому колективі.

Залежно від віку дітей участь у колективній діяльності суттєво відрізняється. Дошкільні дитячі об'єднання не можна назвати колективами, оскільки лише у них відбувається накопичення й закріплення соціальних норм, досвіду відносин.

Молодші школярі беруть участь у колективних справах через визначену вчителем діяльність: як обов'язкову – навчання, так і додаткову, привабливу за змістом і результатом – гру, підготовку до свята, відпочинок тощо. Саме у цьому віці вчитель за допомогою дитячого колективу може створити сприятливе соціокультурне середовище для позитивного розвитку особистості школяра.

У підлітковому віці формується почуття ми: “ми – колектив”, “ми – група”, “ми – спільнота”, що призводить до єднання з однолітками, однак водночас поєднується з позицією незалежності, бажанням проявляти особисту ініціативу й творчість. У цей віковий період на основі особисто значущих мотивів починають організовуватись мікрогрупи, в яких виділяються неофіційні лідери.

Отже, у процесі формування особистості дитини під керівництвом кваліфікованого вчителя дитячий колектив, до якого вона належить, стає соціокультурним середовищем з розвинутою системою соціальних зв'язків і об'єднанням дітей, які прагнуть до спільних цілей, співробітництва й досягнення значущих результатів.

Дитячий колектив є обов'язковою умовою й середовищем соціалізації та розвитку дитини. У ньому встановлюється багато-

рівнева й різноманітна система взаємовідносин. Учень реалізує свою рольову позицію у життєдіяльності колективу під безпосереднім керівництвом і контролем із боку дорослого відповідно до спільно прийнятих норм у різних сферах спільної діяльності.

Дитячий колектив класу організований педагогом, як правило, здійснює педагогічно виправданий вплив і сприяє: формуванню в дитини цілісної й науково обґрунтованої картини світу; моральному становленню особистості учня; створенню умов для самореалізації дитини у різних видах діяльності (спілкування, гра, навчання); емоційному й моральному насиченню життєвого простору дитини, захищеності і комфорту дитини у класі.

Актуальною в світлі сучасних підходів є ідея Антона Семеновича Макаренка про стадії розвитку дитячого колективу, що відображають динаміку його змін. Адже на шляху до створення колективу кожна група проходить шлях якісних перетворень. Антон Семенович виокремлює стадії розвитку колективу, пов'язуючи їх з вимогами, що висуваються до кожної особистості зокрема та усього колективу загалом. Він виходить із таких положень: висунення вимог і ініціатива в постановці цілей, завдань, перспектив діяльності; ставлення колективу до поставлених педагогічних вимог.

На першій стадії до дитячого колективу вихователь висуває конкретну, жорстку вимогу в формі, що не допускає заперечень. "Я не уявляю собі, що можна було б дисциплінувати розбавтаний, знервований колектив без такого холодного тону, вимоги окремого організатора" [4, 152].

На другій стадії вихователь вже має однодумців з числа активістів, які свідомо прагнуть підтримати дисципліну, і його вимога підкріплюється їх вимогами. Саме тоді навколо вихователя, на думку А. Макаренка, утворюється ядро або актив дитячого колективу.

На третій стадії розвитку колективу вихованці усвідомлюють важливість дисципліни і вимоги йдуть від них самих. "Це – той результат, який винагороджує вас за нервову працю в першому періоді" [4, 152].

На четвертій стадії розвитку дитячого колективу кожен учень розуміє вимоги, вимагає від себе і більш того цікавиться власною поведінкою.

Так відбувається розвиток колективу разом із розвитком вимоги у такий спосіб: вимоги вихователя вимоги активу вимоги колективу вимоги до себе.

Сьогодні найвищим рівнем розвитку дитячого колективу педагоги вважають рівень співробітництва, якому притаманні цілеспрямованість, вмотивованість, цілісність, структурованість, узгодженість, організованість, результативність. За таких умов у дитячому колективі спостерігатиметься низький рівень конфліктності, взаємозв'язок усіх учасників і прагнення до спільної мети, а вчитель виступатиме координатором.

З упевненістю стверджуємо, що в педагогіці проблема особистість і колектив ґрунтується на сприйнятті мети виховного процесу. Перед педагогами поставлено питання: Чому віддавати перевагу: формуванню особистості або колективу?

У психологічний контекст проблема дитячого колективу в вітчизняній психології була введена у другій половині ХХ ст. Вагомий внесок у розробку поставленої проблеми вніс вітчизняний психолог Артур Володимирович Петровський, який на основі експериментальних досліджень розробив, обґрунтував і впровадив у практику стратометричну концепцію інтрагрупової активності. У роботах “Психологічна теорія колективу” (1979), “Особистість. Діяльність. Колектив” (1982), статтях “Пізнаючи психологію колективу” (1976), “Колектив, спілкування і розвиток особистості” (1981) та багатьох інших психолог визначає колектив як “групу, яка об’єднується загальними соціально значущими цінностями, цілями і завданнями діяльності” [7].

Так, учений переконаний, що колектив відрізняється від неорганізованої (дифузійної) групи. А. Петровський здійснює експериментальну перевірку якісної і кількісної оцінки реальної згуртованості колективу. Адже в педагогічному процесі виявлення реального рівня згуртованості дитячого колективу допомагає

класному керівникові підвищити рівень ефективності практичної діяльності, сприяє розв’язанню поставлених виховних завдань та розробці нових. А. Петровський переконаний, що саме в колективі “виникає висока згуртованість як ціннісно-орієнтаційна єдність” [7] та її коефіцієнтом виступає частота збігу оцінок і позицій членів колективу щодо важливих питань (цілей діяльності, моральних принципів тощо). При цьому не йдеться про повне нівелювання потреб та інтересів особистості. А. Петровський, навпаки, позитивно оцінює наявність різних інтересів, смаків, захоплень у колективі.

Поряд із А. Петровським у другій половині ХХ ст. вивченням психологічної складової дитячого колективу займався вітчизняний психолог Яків Львович Коломинський. У ґрунтовній праці “Психологія дитячого колективу. Система взаємин” (1984) і працях, виданих у співавторстві з Н. Березовіним, “Учитель і дитячий колектив (психолого-педагогічне дослідження)” (1975), “Деякі педагогічні проблеми соціальної психології” (1977) вчений розглядає педагогічні та соціально-психологічні проблеми управління дитячим колективом, аналізує на основі експериментальних досліджень вплив стилю керівництва вчителя колективом на міжособистісні відносини учнів.

У своїх теоретичних висновках Я. Коломинський спирається на фундаментальне дослідження генези взаємин у дитячих групах і колективах у вітчизняній науці. Учений вважає цінним внесок Г. Фортунатова, А. Залужного, Д. Ельконіна в розробку поставленої проблеми та вводить результати їх досліджень у контекст сучасних наукових пошуків.

Основним завданням досліджень Я. Коломинського є психологічний аналіз взаємовідносин між учнями [3]. Для цього психолог уводить у теорію колективу поняття “система відносин”, що включає дві підсистеми – ділових відносин і особистих. Для дослідження особистих взаємин Я. Коломинський пропонує аутосоціометричні методики, що передбачають вивчення трьох кіл бажаного спілкування. Також не виключає вчений і дослідження гендерного аспекту взаємин.

Висновки. Дитячий колектив є психолого-педагогічним феноменом, який активно досліджувався вченими і практиками

упродовж усього ХХ ст. Специфіка поглядів психологів полягала у розгляді дитячого колективу через співвідношення понять “група” і “колектив”. Основною метою вивчення проблеми дитячого колективу було визначення психологічної складової взаємин між однокласниками. Педагоги зверталися до цієї проблематики, щоб визначити мету виховного процесу та підвищити у такий спосіб його ефективність.

Література

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – С. 171.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 204 – 205.
3. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива: система личных взаимоотношений / Я. Коломинский. – 2-е изд. доп. и перераб. – Минск : Нар. асвета, 1984. – 239 с.
4. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания / А.С. Макаренко // Сочинения : в 7 т. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – С. 133 – 163.
5. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – С. 255.
6. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад; редкол.: М.М. Безруких, В.А. Болотов, Л.С. Глебова и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 122 – 123.
7. Психологическая теория коллектива / под ред. А.В. Петровского. НИИ общей и пед. психологии АПН СССР. – М. : Педагогика, 1979. – 240 с.
8. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н.Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999. – 524 с.

Сараева Елена. Детский коллектив: психолого-педагогическое измерение проблемы. В статье автором на основе анализа научных разработок зарубежных и отечественных учёных презентовано психолого-педагогическое измерение проблемы детского коллектива. Изложены подходы психологов, педагогов и социологов, определена их специфика и контекст трактовки проблемы формирования детского коллектива.

Ключевые слова: коллектив, детский коллектив, социальная группа, социальная общность.

Saraeva Olena. Children’s collective as psychology and pedagogical dimension of the problem. In the article the author on the basis of the analysis of scientific developments of foreign and native scientists a presentation to psychological and pedagogical dimension of the problem children’s collective. Approaches psychologists, educators and sociologists, determined their specificity and context of the treatment of the problem of formation children’s collective.

Key words: collective, children’s collective, social group, social community.